

ШЛЯХТА В СЕРЕДОВИЩІ ПАРАФІЯЛЬНОГО ДУХОВЕНСТВА ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСТВА: ДОСВІД СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ В УКРАЇНІ ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ДОБИ

Михайло ДОВБИЩЕНКО

orcid.org/0000-0001-9426-0652

доктор історичних наук, доцент,

старший науковий співробітник відділу історичних пам'яток НДІУ

Анотація. Стаття присвячена проблемам соціальної взаємодії українського парафіяльного духовенства Волині з представниками шляхетського стану в кінці XVI – першій половині XVII ст. Розглянуто статус парафіяльних священників у соціальних реаліях українського суспільства литовсько-польської доби. Зазначено, що духовенство парафіяльного рівня можна розглядати в двох моделях. Перша є соціальною групою, до складу якої входять представники спадкових пресвітерів. Друга модель – професійна корпорація, котра об'єднувала не лише спадкових священників, але й вихідців з інших соціальних груп, зокрема міщан та шляхтичів, які з різних міркувань прийняли духовний сан і стали світськими священниками. З'ясовано, що для представників шляхетського стану могло бути дві мотивації приймати таке рішення. Перша полягала в матеріальних статках, які отримував священник, коли ставав настоятелем церкви, забезпеченої багатотою фундацією. Друга була пов'язана з бажанням присвятити життя пастирському служінню, освітній та науковій діяльності без кар'єрного зростання. Для прикладу розглянуто життєвий шлях і діяльність двох видатних представників парафіяльного духовенства шляхетського походження з Волині – о. Стефана Смотрицького й о. Федора Мелешка. Підкреслено зв'язок діяльності Стефана Смотрицького з традиціями науково-просвітницького осередку в Острозі та заслуги володимирського диякона Федора Мелешка у розвитку шкільництва на Волині. Зроблено висновок про важливу роль соціальної взаємодії парафіяльного духовенства зі шляхетським станом в умовах культурно-національного руху в Україні другої половини XVI – середини XVII ст.

Ключові слова: соціальні комунікації; парафіяльне духовенство; Волинь; шляхта; Стефан Смотрицький; Федір Мелешко; Православна Церква; Унійна Церква; повсякдення.

NOBILITY IN THE PARISH CLERGY OF VOLHYNIAN VOIVODESHIP: THE EXPERIENCE OF SOCIAL COMMUNICATIONS IN UKRAINE OF THE POLISH-LITHUANIAN PERIOD

Mykhailo DOVBYSCHENKO

Doctor of Historical Sciences, associate professor,

senior research fellow of the Historical Sites Department of RIUS

Анотація. The article deals with the problems of social interaction of Ukrainian parish clergy of Volhynia with the representatives of the nobility in the late 16th – the first half of the 17th century. The status of parish priests in the social realities of Ukrainian society of the Polish-Lithuanian period is considered. The author concludes that the clergy of the parish level can be considered in two models. The first is a social group consisting of representatives of hereditary elders. The second is a professional corporation, which unites not only hereditary priests but also people from other social groups, including

burghers and nobles, who accepted the spiritual rank and became secular priests for various reasons. It is concluded that there could be two motivations for the nobility to make such a decision. The first was the material support that a priest received when he became the rector of a church with a rich foundation. The second involved a desire to dedicate one's life to pastoral ministry, education, and research without career advancement. For example, the author analyzed the way of life and activity of two prominent representatives of the parish clergy of noble origin from Volhynia – Stefan Smotrytskyi and Fedor Meleshko. The connection of Stefan Smotrytskyi's activity with the traditions of the scientific and educational center in Ostroh and the merits of Volodymyr deacon Fedor Meleshko in the development of schooling in Volhynia are emphasized. It is concluded that role of social interaction of the parish clergy with the nobility in cultural and national movement in Ukraine in the second half of the 16th – mid-17th century was important.

Keywords: social communications; parish clergy; Volhynia; gentry; Stefan Smotrytskyi; Fedor Meleshko; Orthodox Church; Union Church; everyday life.

Важливість запропонованої теми полягає, на нашу думку, в зв'язку з двома актуальними науковими проблемами, поки недостатньо висвітленими у вітчизняній історіографії.

По-перше, повсякдення українського парафіяльного духовенства, а також його роль у культурно-національному житті України кінця XVI – першої половини XVII ст. досліджено лише фрагментарно. Цілий комплекс проблем, пов'язаних з історією парафіяльних церков та їхнього духовенства в соціальному та економічному житті литовсько-польської доби, порушував М. Грушевський. Серед них – роль парафіяльних храмів у заснуванні населених пунктів, «поліційні функції» парохів, значення церкви як економічної одиниці, формування спадкових священицьких родин, соціальний статус та обов'язок відбувати панщину тощо [4, с. 268–287]. Заявлені проблеми були надзвичайно важливі, але кожна з них потребувала подальших спеціальних досліджень. На жаль, для наступних поколінь вітчизняних науковців історія парафіяльного духовенства не була пріоритетною тематикою. Як наслідок, на сьогодні маємо праці, де лише фрагментарно

висвітлено цю наукову проблему, причому охоплюють вони великий проміжок часу – від XIII до XVIII ст. включно. Так, І. Скочиляс залишив дослідження, присвячене оподаткуванню священиків на користь єпископів [12, с. 1–160], о. Ю. Федорів порушував питання про роль Кобринського синоду 1626 р. у вихованні нового покоління священиків [13, с. 43–45], Е. Крижановський вивчав побут православного духовенства України [7, с. 1–643], Л. Посохова розглянула шлюбні стратегії парафіяльних священиків [11, с. 39–54].

По-друге, поширеним є погляд на парафіяльне духовенство литовсько-польської доби як на переважно неосвічену й безправну верству. Цей сумний факт справді засвідчують тодішні історичні джерела. Проте практично недослідженою є тема комунікації спадкового парафіяльного духовенства як окремої соціальної групи з іншими суспільними станами, а саме з міщанами та шляхтою. Тож поза увагою лишається проблема участі парафіяльних священиків міщанського і шляхетського походження в національному й духовному відродженні України другої половини XVI – першої половини XVII ст.

Мета статті – на основі архівних джерел та опублікованих матеріалів встановити наявність у середовищі парафіяльного духовенства Волині представників шляхетських родів, зробити припущення щодо їхньої мотивації для прийняття духовного сану, з'ясувати їхнє місце в структурі білого кліру Луцько-Острозької й Володимиро-Берестейської єпархій; висвітлити діяльність найяскравіших священників Волині шляхетського походження – о. Стефана Смотрицького та о. Федора Мелешка – й визначити перспективи подальших досліджень зазначеної наукової проблеми.

Парафіяльне духовенство – соціальна група чи професійна корпорація?

Якщо йдеться про парафіяльне духовенство Волині кінця XVI – першої половини XVII ст., слід передусім визначитися з його суспільним статусом. На нашу думку, його представників можна досліджувати в двох системах: як соціальний стан і як професійну корпорацію. В першому випадку говориться про спадкових священників, у родинях яких «ремесло пресвітера» переходило від батька до сина або до зятя. Такі служителі в зазначений період переважали серед світських пресвітерів. Служили вони, як правило, при сільських церквах і за повсякденним побутом мало відрізнялися від тодішнього селянства. Не маючи змоги отримати якісну освіту та відповідне духовне виховання, такі пастирі дуже приблизно знали про правду віри; тому не дивно, що й до виконання пастирських обов'язків такі отці дуже часто ставилися без усвідомлення свого морального статусу. Нетверезе життя, недбале ставлення до обов'язків,

здирництво під час уділення Св. Тайн і виконання треб – ці та інші негативні явища стали болючою проблемою Церкви східного обряду як в Україні загалом, так і на Волині зокрема [6, с. 21–40]. Проте їхнє середовище періодично поповнювалося представниками інших соціальних станів – міщанами і шляхтичами. Вони лишалися складовою свого соціального середовища і водночас разом зі спадковими священниками становили своєрідну корпорацію осіб, об'єднаних «професійним інтересом», а саме парафіяльним служінням.

Приєднання шляхтичів до корпорації парафіяльних священників: можливі мотивації

Шляхтичі, незалежно від матеріального становища, добре усвідомлювали роль і значення свого стану в житті суспільства й держави. Саме тому, присвячуючи себе церковному служінню, вони зазвичай ставали єпископами або поповнювали лави чернецтва багатих і престижних монастирів, де їхніми зусиллями формувались осередки українського культурно-національного відродження. Водночас, якщо шляхтич приймав сан священника парафіяльної церкви, це не давало йому виразних перспектив «соціального ліфту». У зв'язку з цим постають питання: якими мотивами послуговувалися представники українського шляхетства, котрі ставали священниками парафіяльних церков? Чи відіграли вони помітну роль у культурному та суспільно-релігійному житті своєї епохи? Першою явною мотивацією, яка могла привести шляхтича до корпорації парафіяльних священників, був «соціальний пакет». Документи свідчать, що з-понад двох тисяч церков

Володимиро-Берестейської та Луцько-Острозької єпархій [15, с. 57–58] траплялися храми зі значним матеріальним забезпеченням. Йдеться передусім про церкви в містах, а також у маєтках заможних шляхтичів, котрі власники розглядали як фамільні храми з родовими усипальницями. Нерідко патрони щедро обдаровували такі церкви землями та забезпечували економічними привілеями. Наприклад, пан Григорій Ушак-Куликовський тестаментом від 1622 р. забезпечив церкву Св. Трійці в маєтку Тростянець двома волоками поля (бл. 42 га землі), а також додатковими натуральними надходженнями. Зокрема, піддані з сіл Тростянець, Домашів, Лички та Острів мали надавати на храм з кожної волоки по півкопи жита щорічно. Понад те, щоп'ятниці всі млини Тростянецького маєтку мали давати до церкви по мірці борошна. І, наостанок, щорічно з володінь пана Ушака-Куликовського на сукно для тростянецького священика мало йти 20 злотих [14, ф. 25, оп. 1, спр. 133, арк. 385–388 зв.]. Окрім маєтків, патрони нерідко дбали про належне забезпечення родових храмів начинням, книгами й іконами. Так, у Покровській церкві с. Хорохорин (володіння пана Данила Балабана) 1630 р. зберігалось коштовне срібне начиння (келих, патина, ложка і зізда) вартістю 70 злотих польських [14, ф. 25, оп. 1, спр. 175, арк. 857 зв.–858 зв.]. Інший шляхтич, пан Олександр Марковський, тестаментом від 1622 р. подарував на церкву Різдва Христового в родинному маєтку Марковичі дві коштовні книги – Новий Заповіт віленського друку та Часослов острозького друку [14, ф. 27, оп. 1, спр. 27, арк. 633–635 зв.]. Про естетичне оформлення церкви св. Михаїла у маєтку Осова подбав пан Петро

Лепесовицький. Тестаментом від 1633 р. він заповів свого коня, зброю та інші речі для придбання окладів для образів в осівському храмі [14, ф. 25, оп. 1, спр. 187, арк. 749–751 зв.]. Наведені документи вказують на турботу шляхти про забезпечення фамільних церков у родових маєтностях. Але вони, на нашу думку, переконливо засвідчують, що шляхтичі при подібних парафіях могли себе цілком комфортно почувати як священики.

Тому не дивно, що документи періодично фіксують шляхтичів у середовищі парафіяльного духовенства Волинського воєводства. Трапляються вони передусім на посадах протопопів (деканів) у Володимирі (о. Іван Вербицький) [5, с. 624–625], Дідичах (о. Гаврило Савицький) [5, с. 245, 257, 672], Ковелі (о. Кузьма Городиський-Жаба та Григорій Кузьмович Городиський-Жаба) [5, с. 255–256, 269, 513, 635, 643], Кременці (о. Федір Турський) [5, с. 255, 269, 738–739, 747], Острозі (о. Андрій Мелешко) [8, с. 595] та ін. Іноді можна зустріти шляхтичів-священиків у міських і навіть сільських парафіях, зокрема у Володимирі (церква св. Івана Золотоустого, настоятель о. Остафій Жукович), Луцьку (церква св. Онуфрія, настоятель о. Артемій Гуляницький, Покровська церква, настоятель о. Іван Гуляницький), Михайлівцях (церква св. Михаїла, настоятель о. Федір Гораїн), Біскупичах (посвята церкви невідома, настоятель о. Григорій Жукович) [5, с. 629, 649, 697–698; 14, ф. 25, оп. 1, спр. 108, арк. 246 зв.–248], Чернчиці (посвяту церкви не встановлено, настоятель о. Іоанн Гораїн) [10, с. 3] та ін. Понад те, в деяких випадках служіння при парафіяльних церквах обирав не один представник тієї чи іншої шляхетської

родини (а два), як це видно на прикладі фамілій Гораїнів, Городиських, Гуляницьких, Жуковичів та ін.

Якщо мотив набуття «соціального пакету» для шляхтичів, що приймали священницький сан, можна аргументовано припускати на підставі аналізу фундацій і дарчих записів на церкві, то мотив духовного служіння тієї чи іншої особи обґрунтувати й тим паче довести надзвичайно складно. Бажання скромно служити Богу та людям за визначенням не передбачає розголосу, тому наслідки подібної діяльності дуже рідко підтверджуються в документах. Збирати їх доводиться буквально «по крихтах» і на основі опосередкованих свідчень. Проте такі шляхтичі на Волині були, й вони мали певний вплив на культурно-релігійне життя України.

О. Стефан Смотрицький: служіння в традиціях Острозького православного культурно-релігійного осередку

Отже, одним із таких священників був острозький протопоп і настоятель Пречистенської церкви в Острозі о. Стефан Смотрицький. Його релігійний вибір можна пов'язати з традицією роду, представники якого осіли на Волині й були активно включені до культурно-національного руху в Україні другої половини XVI – початку XVII ст. Як відомо, батько о. Стефана, Герасим Смотрицький, автор твору «Ключ царства небесного», видатний письменник-полеміст, учений, педагог, діяч науково-освітнього гуртка в Острозі, був, за свідченням сучасників, «першим руським богословом» [8, с. 538]. Його брат – Мелетій Смотрицький – знаменитий в Україні та Білорусі вчений та письменник-полеміст,

архієпископ Полоцький і архімандрит Дерманський. Нарешті, відомо ще про двох представників цієї видатної фамілії, які відбували чернече служіння у волинських монастирях. Серед них – чернець Ієремія Смотрицький (монастир у Дермані) та о. Митрофан Смотрицький (ієромонах, настоятель василіанського монастиря в Шумську) [5, с. 672, 749].

Видається цілком закономірним, що о. Стефан Смотрицький жив і працював під впливом традицій культурно-національного відродження: навчався в Острозькій академії, володів грецькою та латинською мовами, виконував обов'язки секретаря князя К. Острозького. Незвичним було його подальше рішення стати світським священником, у той час як принаймні троє його родичів прийняли чернецтво. Припускаємо, що о. Стефан Смотрицький усвідомлював відсутність у себе чернечого покликання, але бажав служити Богу й шукати Істину в непрості часи релігійних перетворень. У такому разі подальші події його життєвого шляху набувають логічності. Відомо, що він переписував і, можливо, перекладав книги, зокрема «Бесіди Іоанна Золотоустого на послання ап. Іоанна» та Кормчу книгу, котру він уклав за дорученням князя Костянтина Острозького [8, с. 544–545].

На жаль, про життєвий шлях о. Стефана Смотрицького маємо поки що лише уривчасті дані. Відомо, що він, не пізніше ніж 1629 р., зав'язав контакти з уніатами. Цьому, ймовірно, сприяв його брат – архімандрит Дерманського монастиря Мелетій Смотрицький. Про ці події, а також про погляди о. Стефана згадував у повідомленні про візитацію Волині унійний митрополит Йосиф Рутський: «Про цього протопопа чув

я від багатьох мужів католицьких, які мешкають у цьому місті, що він нічого не говорить публічно або приватно проти артикулів віри, за винятком примату Папи, але і про це говорить помірно. Вивчає латину, знає грецьку мову. Зробити, однак, ми з ясновельможним Мелетієм, що був зі мною, нічого не змогли. Коли він відвідував нас уночі, обіцяв змінити свою долю. Коли ж Мелетій прийшов після заходу до нього сам, протопоп не виконав своєї обіцянки. Можливо, в майбутньому трапиться так, що він таки змінить свою долю, чого не сталося нині» [18, с. 716]. Це повідомлення не лише вкотре засвідчує, що о. Стефан Смотрицький знав латинську і грецьку мови, але також розкриває публічність його діяльності, зокрема помірну критику з його боку папського примату й утримання від дискусій на тему істинності артикулів віри Католицької Церкви. Очевидно, острозький протопоп стежив за розвитком релігійної полеміки та з 1629 р. обговорював з митрополитом Йосифом Рутським та архімандритом Дерманського монастиря, своїм братом, можливість прийняття унії. Як впливає з наведеного листа митрополита, після деяких сумнівів він тоді утримався від такого рішення.

Як і припускав митрополит Йосиф Рутський, о. Стефан Смотрицький таки змінив свою долю, про що свідчить Острозький літопис. Сталося це після релігійних заворушень в Острозі на Великдень 1636 р., які супроводжувалися нападом православних міщан на ескорт княгині Анни Острозької. Запідозривши православне духовенство в підбурюванні міщан до виступу, княгиня вирішила передати церкви Острозького ключа під владу унійного митрополита. Про ці події

в Острозькому літописі йдеться: «Міщане міли надію на отця Стефана перчиського, хотіли при нім опертися, яко при мурі, же чоловік був побожного житія, безженний і научений по-латині, по-грецьки. А он наперед всіх приял унію. Зараз кадук его напал, а вже старенський бул» [3, с. 139]. Це коротке повідомлення свідчить, на нашу думку, більше, ніж те, що острозький протопоп прийняв унію в останні місяці життя. Автор Острозького літопису, відверто ворожий до уніатів, все-таки висловив виразну повагу до о. Стефана Смотрицького, підкреслюючи його вченість, побожність і авторитет серед вірян. Можливо, саме тому разом з о. Стефаном 1636 р. унію прийняла більшість православного духовенства Острога, а Острозька протопопія, попри передачу Луцької єпископської кафедри православним, лишилася в руках уніатів.

О. Федір Мелешко – подвижник освіти та проповідництва Володимирської унійної єпархії

О. Стефан Смотрицький був не поодиноким представником українського шляхетства серед парафіяльного духовенства Волині, який залишив слід в історії Української Церкви. Слід згадати й представника відомої волинської шляхетської родини о. Федора Мелешка. Останній до самої старості займав скромну посаду дякона при Володимирському кафедральному соборі, а чернечий постриг і єпископські свячення отримав буквально на порозі смерті. Перший історик Унійної Церкви, Холмський єпископ Яків Суша, у праці «Про діяння уніатів» згадував його серед «святих мужів», котрі відзначилися в епоху митрополита Йосифа Рутського. Через 38 років після смерті о. Федора

Мелешка Холмський владика згадував його як «знаменитого старця», котрий запам'ятовується заслугами в навчанні й вихованні молоді, а також ревним служінням католицизму [16, с. 305]. На нашу думку, тривала пам'ять про о. Федора Мелешка, який майже все життя прослужив дияконом, мала свідчити про його авторитет серед сучасників.

Як впливає з листів митрополита Йосифа Рутського, о. Федір Мелешко народився бл. 1564 р. [18, с. 418], тож на момент проголошення церковної унії був уже зрілою людиною. Тим не менше достовірні відомості про нього відносяться до значно пізніших часів, а саме до 1616 р. Саме тоді з'явилася згадка про диякона й ректора «католицької школи» у Володимирі о. Федора Мелешка, котрий разом з Володимирським владикою Іоакимом Мораховським подав скаргу про побиття та пограбування своїх студентів [2, с. 446–448]. Документ цей привертає увагу кількома особливостями. По-перше, незвично, що представник відомої на Волині шляхетської фамілії, до того ж поважного віку, служить при кафедральному соборі лише дияконом. По-друге, щодо о. Федора писар гродського суду застосував нетрадиційний термін «достойний в посвяченні», що має свідчити про особливу повагу до нього. По-третє, володимирський диякон іменується ректором школи, в той час як у фундації митрополита Іпатія Потія така посада не передбачалася, а вчителем цього навчального закладу мав бути бакалавр. Згадані особливості наводять на думку, що в особі володимирського диякона маємо незвичайну і непересічну людину.

Втім ця інформація стає зрозумілою, якщо візьмемо до уваги наведені

свідчення єпископа Якова Суші про заслуги о. Федора Мелешка в поширенні освіти. Важливу інформацію про це знаходимо також у листах митрополита Йосифа Рутського. Так, незадовго після смерті ректора володимирської школи він порушив питання про внесення змін у текст його тестаменту. Зокрема, в посланні до Св. Конгрегації Пропаганди Віри у Римі від 1 лютого 1632 р. він повідомив про те, що покійний «гімназіарх» о. Федір Мелешко заповів на володимирську школу свою бібліотеку. У зв'язку з тим, що згадана школа на той час давала лише початкову освіту, митрополит висловив прохання передати філософські й теологічні книги на користь заснованої семінарії в Мінську [18, с. 857–858]. На жаль, тестамент о. Федора Мелешка, а також реєстр книг його бібліотеки виявити поки що не вдалося. Проте вважаємо наймовірним, щоб долю маловартісної книжкової колекції розглядали в Римі на рівні Св. Конгрегації Пропаганди Віри. Очевидно, що згадані книги справді мали велику цінність і були потрібні для підготовки високоосвічених священників, яку мала забезпечувати Мінська семінарія. Тому варто пам'ятати, що о. Федір Мелешко помер у рік проведення Кобринського синоду (1626), на якому і ухвалили заснувати згадану семінарію. А тестамент він склав на шість років раніше, за інших обставин суспільно-релігійного життя Київської унійної митрополії. Звідси робимо припущення, що щедрий книжковий дарунок володимирській школі її ректор зробив у надії, що саме на її основі постане школа вищого статусу.

На основі відомих нині документів можна уявити о. Федора Мелешка вченим дияконом, який присвятив життя

науці та освіті, не дбаючи при цьому про власний статус. Але є всі підстави для висновку про те, що митрополит Йосиф Рутський його високо цінував і «тримав у кадровому резерві» для високих церковних посад. Про це виразно йшлося в листі митрополита до папського нунція від 6 травня 1624 р. Обговорюючи кандидатуру єпископа на Смоленську кафедру, він, зокрема, писав: «Від нашого Смоленського єпископату уклінно прошу, Ваша найясніша високодостоїнсте, нагадати, як належало б, найсвітлішому нашому королю про те, допоки він дозволятиме пустувати нашій кафедрі, щоб він дав її тому, кого я порекомендував як йому, так і Вашій найяснішій високодостоїнсті, – о. Леонві Ревуському, архімандриту смоленському; якщо король не захоче – запропоную йому іншого, не з-поміж наших монахів, якими невдоволені московити, – вже шістдесятирічного, побожного, вченого, на ім'я Федір Мелешко, проповідника володимирського; він, поза сумнівом, сподобається московитам» [18, с. 418]. До цієї цитати хотілося б додати інформацію, яка лишилася «між рядками» згаданого послання. Відомо, що московити з підозрою і вороже ставилися до молодих монахів реформованого чину св. Василя Великого, до якого і належав архімандрит смоленський о. Леон Ревуський зі своєю братією; натомість більше довіри у них викликали сивочолі, обов'язково бородаті, літні священики, котрі як зовнішнім виглядом, так і пастирським служінням зберігали традиції «православної старовини». Впевненість Йосифа Рутського в тому, що о. Федір Мелешко їм сподобається, дає підстави припускати, що він належав саме до такої категорії унійного духовенства.

Як відомо, король, зрештою, віддав Смоленську єпископську кафедру саме Леону Ревуському, василіанину, і о. Федір Мелешко міг далі викладати у володимирській школі. Втім на початку серпня 1625 р. помер Холмський унійний єпископ Атанасій Пакоста, тож перед митрополитом Йосифом Рутським знову постало питання про заміщення вакантної єпископської кафедри. За таких обставин о. Федора Мелешка, попри його слабке здоров'я, митрополит покликав до владичого служіння. Незабаром о. Федір прийняв чернецтво під ім'ям Теодозія і 28 вересня 1625 р. був номінований єпископом Холмським. Між липнем і груднем 1626 р. був висвячений на владу, проте за 15 хвилин після хіротонії помер [17, с. 301]. Через 38 років єпископ Яків Суша у творі «Про діяння уніатів» зробив такий запис про життєвий шлях цієї людини: «Також нагадую про Федора Мелешковича, видатного старця й високодостоїнника через виховання молоді, проповідництво та різноманітне католицьке служіння при володимирській кафедрі, який, щойно висвячений на єпископа Холмського після Афанасія Пакости року 1626-го, помер того ж дня, оскільки ще під час висвячення був дуже хворим» [16, с. 305].

О. Федір Мелешко був, на нашу думку, найяскравішим представником шляхетського стану в середовищі парафіяльного духовенства Волині першої половини XVII ст. Приймавши духовний сан, він не намагався робити кар'єру в Церкві й майже до самого кінця життя був дияконом, віддаючи сили навчанню й вихованню молодого покоління. Ці якості, а також щира побожність і талант проповідника привернули до нього увагу митрополита Йосифа Рутського, який

вбачав у його особі якості потенційного владики. Припускаємо, що згода о. Федора Мелешка прийняти єпископський сан пояснювалася його священним послухом, а не внутрішнім бажанням. Тому видається символічним, що зразу після хіротонії на єпископа Холмського вчений дякон і ректор володимирської школи залишив цей світ.

Висновки

Згадані о. Стефан Смотрицький та о. Федір Мелешко були, без сумніву, видатними представниками шляхетських фамілій серед парафіяльного духовенства Луцько-Острозької та Володимиро-Берестейської єпархії. Проте відомості про них нами отримано в першу чергу завдяки тому, що вони потрапили на сторінки тодішніх хронік, а саме анонімного Острозького літопису та твору «Про діяння уніатів» Якова Суші. Однак можна не сумніватися, що, окрім згаданих осіб, у середовищі православного та унійного парафіяльного духовенства успішно працювали інші представники українського та білоруського нобілітету, які опинилися поза увагою нечисленних авторів збережених на сьогодні хронік. Тому дослідження їхньої скромної, але надзвичайно важливої праці ще потребує довгої та кропіткої роботи в архівах. Серед таких забутих священників варто згадати викладача і педагога о. Павла Гроновського, який почергово вчителював у школах Луцького православного братства та в унійній школі у Володимирі [5, с. 192, 268, 619, 622]; першого відомого візитатора Володимирської унійної єпархії архіпресвітера кременецького о. Федора Дубницького [5, с. 218, 255, 472–473, 738]; луцького священника о. Артемія Гуляницького [9,

с. 240–242] з його проблемою вибору між унією і православ'ям, характерною для багатьох парафіяльних кліриків тієї доби, тощо. Згадані священники, а також пресвітери шляхетського походження, що очолювали уряди протопопій, мали сприяти не лише поширенню освіти та дотриманню канонічного порядку, але й забезпечувати надійну комунікацію між парафіяльним духовенством та єпископатом Київської митрополії.

Парафіяльне духовенство Волині (як православне, так і унійне) мало складну внутрішню структуру. Основу його становила окрема соціальна група спадкових священників, що мешкали в селах, про низький освітній та професійний рівень її представників авторитетно свідчили сучасники. Втім їхнє середовище поповнювали представники інших суспільних станів – міщан і шляхти. Внаслідок цієї соціальної взаємодії виникла професійна корпорація, до якої входили особи різних станів, об'єднані інтересом пастирського служіння, причому саме шляхті належала в цьому об'єднанні особлива роль. Мотивацією інтеграції до парафіяльного духовенства представників нобілітету могло бути набуття матеріального забезпечення (при наявності багатой фондції на храм) або бажання духовного служіння без розрахунку на кар'єрне зростання в Церкві. Найяскравіші представники священників, котрі обрали шлях служіння, – о. Стефан Смотрицький і о. Федір Мелешко – активно працювали на ниві науки, освіти і проповідництва, заслуживши працею авторитет не лише в очах вірян, але й у представників найвищої церковної ієрархії. Саме тому їхні імена лишилися на сторінках історичних хронік – анонімного Острозького літопису та праці «Діяння

уніатів» Якова Суші. Збереглися також відомості про нечисленну, але активну групу шляхтичів, яка обіймала посади протопопів і візитаторів, зосереджуючи в своїх руках керівництво парафіяльним духовенством на рівні протопресвітерій. Вважаємо, що соціальна взаємодія між представниками спадкових священників і пресвітерами шляхетського походження мала велике значення, оскільки створювала передумови для підвищення професійного й загальнокультурного рівня парафіяльного духовенства та забезпечувала необхідну комунікацію парафіяльного духовенства з ієрархією Української Церкви.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архів Української Церкви. Серія 2. Вип. 1. Луцьк: Терези, 2014. 688 с.
2. Архив Юго-Западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов. Ч. 1, т. VI. Киев: Корчак-Новицкий, 1883. 940 с.
3. Бевзо О. Львівський літопис і Острозький літописець. Київ: Наукова думка, 1971. 200 с.
4. Грушевський М. Історія України-Руси. Т. V. Київ: Наукова думка, 1994. 692 с.
5. Довбищенко М. В. Волинська шляхта у релігійних рухах кінця XVI – першої половини XVII ст. Київ: Сергійчук, 2008. 884 с.
6. Довбищенко М. Повсякдення українського парафіяльного духовенства кінця XVI – першої половини XVII ст. (за твором «Perspectiwa» Касіяна Саковича). *Українознавство*. 2020. № 3 (76). С. 21–40.
7. Крыжановский Е. Собрание сочинений. Киев: Кульженко, 1890. Т. 1. Очерки быта южнорусского сельского духовенства в XVIII веке. 643 с.
8. Острозька академія: історія та сучасність культурно-освітнього осередку. Енциклопедичне видання / за ред. І. Пасічника, П. Кралука, Д. Шевчука та ін. Острог: Острозька академія, 2019. 720 с.

9. Пам'ятки / гол. ред. В. П. Ляхощкий. Т. 3, вип. 1. Київ, 2001. 464 с.

10. Памятники, изданные Киевскою комиссией для разбора древних актов. Т. 1. Киев: Тип. имп. унив. св. Владимира Н. Корчак-Новицкого, 1898. 602 с.

11. Посохова Л. «Ссылка для женитьбы место...». Брачные стратегии священников в контексте социокультурного конфликта в Украине в XVIII веке. *Адам и Ева. Альманах гендерной истории*. 2007. № 13. С. 39–54.

12. Скочиляс І. Дар любові. Куничне (катедрастик) у Київській митрополії XIII–XVIII ст. Львів: УКУ, 2013. 160 с.

13. Федорів Ю. Кобринський синод 1626 р. (Критичний огляд доби і ситуації). *Богословія*. 1974. Т. XXXVIII, кн. 1–4. С. 5–92.

14. Центральний державний історичний архів України в м. Києві.

15. *Analecta OSBM. Litterae basilianorum in terris Ucrainae et Bielarussiae*. Vol. 1. 1601–1730. Romae: PP. Basiliani, 1979. 370 p.

16. *Analecta OSBM. Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes*. Vol. II. Romae: PP. Basiliani, 1973. 388 p.

17. Blazejowskyj D. *Hierarchy of the Kyivan Church (861–1990)*. Romae: Editiones universitatis catholicae ucrainorum s. Clementis Panae, 1990. 540 p.

18. *Monumenta Ucrainae Historica*. Vol. IX–X. Romae: Edidit metrop. Josephus Slipyj, 1971. 942 p.

REFERENCES

1. *The Archives of the Ukrainian Church* (2014). Series 2. Vol 1. Lutsk: Terezy, 688 p. [in Ukr.]
2. *The Archives of Southwestern Russia Published by the Temporary Commission for the Study of Ancient Acts* (1883). Vol. 6. Part 1. Kiev: Korchak-Novitskiy, 940 p. [in Rus.]
3. BEVZO, O. (1971). *Lviv Chronicle and Ostroh Chronieler*. Kyiv: Naukova dumka, 200 p. [in Ukr.]
4. HRUSHEVSKYI, M. (1994). *History of Ukraine-Rus*. Vol. V. Kyiv: Naukova dumka, 692 p. [in Ukr.]

5. DOVBYSHCENKO, M. (2008). *Volhynian Gentry in the Religious Movements of the Late 16th – First Half of the 17th Century*. Kyiv: Serhiichuk, 884 p. [in Ukr.]
6. DOVBYSHCENKO, M. (2020). *Everyday Life of the Ukrainian Parochial Clergy of the Late 16th – First Half of the 17th Century (Based on the Work “Perspective” by Cassian Sakowicz)*. *Ukrainoznavstvo (Ukrainian Studies)*, Vol. 3 (76), pp. 21–40. [in Ukr.]
7. KRYZHANOVSKIY, Ye. (1890). *Essays on the Life of the South Russian Rural Clergy in the 18th Century*, Vol. 1 of *Collected Works*. Kiev: Kulzhenko, 643 p. [in Rus.]
8. PASICHNYK, I., KRALIUK, P., SHEVCHUK, D. et al., eds., (2019). *Ostroh Academy: History and Modernity of the Cultural and Educational Center*. Encyclopedic Edition. Ostroh: Ostroh Academy, 720 p. [in Ukr.]
9. LIAKHOTSKYI, V., ed., (2001). *Monuments*. Vol. 3 (1). Kyiv, 464 p. [in Ukr.]
10. *Monuments Published by the Kiev Commission for the Analysis of Ancient Acts (1898)*. Vol. 1. Kiev: St. Vladimir University N. Korchak-Novitskiy Press, 602 p. [in Rus.]
11. POSOKHOVA, L. (2007). “Exile Is a Place for Marriage...”. *Marriage Strategies of Priests in the Context of the Sociocultural Conflict in Ukraine in the 18th Century*. *Adam i Eva. Almanakh Gendernoy Istorii (Adam and Eva. Almanac of Gender History)*, (13), pp. 39–54. [in Rus.]
12. SKOCHYLIAS, I. (2013). *The Gift of Love. Kunychne (Cathedral Tax) in the Kyiv Metropole of the 13th – 18th Centuries*. Lviv: UCU, 160 p. [in Ukr.]
13. FEDORIV, Yu. (1974). *Kobryn Synod of 1626 (Critical Review of the Day and Situation)*. *Bohosloviia*, Vol. XXXVIII, Books 1–4, pp. 5–92. [in Ukr.]
14. *Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv*. [in Ukr.]
15. *Analecta OSBM. Litterae basilianorum in terris Ucrainae et Bielarusjae*. (1979). Vol. 1. 1601–1730. Romae: PP. Basiliani, 1979, 370 p. [in Lat.]
16. *Analecta OSBM. Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes*. (1973). Vol. II. Romae: PP. basiliani, 388 p. [in Lat.]
17. BLAZEJOWSKYJ, D. (1990). *Hierarchy of the Kyivan Church (861–1990)*. Romae: Editiones universitatis catholicae ucrainorum s. Clementis Panae, 540 p. [in Lat.]
18. *Monumenta Ucrainae Historica*. (1971). Vol. IX–X. Romae: edidit metrop. Josephus Slipyj, 942 p. [in Lat.]